

**Мала академія наук України
Тернопільське обласне відділення МАН України
Заліщицька філія
Заліщицька державна гімназія**

**Конспект заняття у секції «Історія України» на тему:
Історія східних слов'ян другої половини IX-
першої половини X століть.
Гене́за східних слов'ян: гіпотези, теорії.**

Розробив викладач секції історії
України Заліщицької філії
Тернопільського обласного
відділення МАН України
заслужений вчитель України Дяків
Василь Григорович

ТЕМА. Історія східних слов'ян другої половини IX- першої половини X століть. Генеза східних слов'ян: гіпотези, теорії.

Мета. На основі фрагментів арабських та західноєвропейських історичних джерел провести аналіз норманської теорії походження Руси-України.

Завдання:

- дослідити та проаналізувати зміст фрагментів арабських та західноєвропейських історичних джерел;
- запропонувати власні аргументовані елементи «за» та «проти» норманської теорії походження Руси-України;
- удосконалювати навички групової роботи.

ХІД ЗАНЯТТЯ

I. Вступне слово викладача.

До питань історіографії давніх джерел

Питання походження східних слов'ян у науковому світі викликає багато дискусій. Починаючи від того, наскільки племена східних слов'ян автохтонні і завершуючи питанням впливу варягів на формування Руси-України. Норманські та антинорманські теорії мають свої прихильників та опонентів

На занятті ми спробуємо поглянути на питання генези східнослов'янських племен крізь призму фрагментів арабських та західноєвропейських історичних джерел. Пам'ятаємо, а ми про це неодноразово говорили, що необхідно критично ставитися до будь-якого історичного джерела, враховуючи багато аспектів.

Серед них важливе місце відіграють і те, наскільки автор був свідком того, що описував, представником якої культури були, чиє замовлення виконував, до якого стану/соціальної групи належав тощо. Варто зазначити, що слов'яни не залишили після себе писемних джерел. Про них описували ті, хто побував на територіях східних слов'ян. Необхідно враховувати і первинність історичного джерела. Часто вони доходять до сучасних дослідників у списках, які можуть спотворювати зміст первинного історичного джерела, містити пізніші вставки авторів-переписувачів, неточності переписування тощо. Питання відсутності/нерозвиненості писемності у східних слов'ян до прийняття Руссю-Україною християнства.

«Повість минулих літ» – це єдине історичне джерело, яке створене наприкінці XI – початку XII ст. за різними дослідженнями або Нестором-літописцем, або ігуменом Видубицького монастиря Сильвестром. Але, на жаль, виклад історія східних слов'ян у ньому від давніх часів до кінця X століття, за відсутності посилок автора на використані джерела, викликає у дослідників сумніви і потребує підтверджень в інших джерелах. Варто пам'ятати і те, що існує ймовірність замовного характеру «Повісті минулих літ». І тому династичні Рюриковичі намагаються винагородити свою діяльність у контексті суперечностей між племінними союзами та політичними конкурентами.

Завдання:

- Подивіться на тему заняття. Що ви хочете дізнатися з теми?

Варіанти відповідей. Наскільки норманська теорія права має на існування? Які слабкі сторони норманської теорії? Що стало підставою для формування норманської теорії?

II. Для того, щоб окреслити предмет нашого дослідження ми звернемося до тез відомого вченого, професора Ярослава Грицака, які оприлюднені у лекції «Війна і творення України. Епізод 1: творення Заходу»

Прослухати фрагменти «Слово про слов'ян (49.00. – 1.00.16.) та «Як кінь програв кілю» (1.00.16. – 1.09.27.), «Чому про Русь – це не про росію» (1.09.27. – 1.17.19.)

- Якої теорії походження слов'ян дотримується вчений?
- Які аргументи він наводить на підтвердження теорії?
- Які теорії етимології слова «слов'яни»? Прихильниками якої

є ви?

- Чому, на вашу думку, відповідно до теорії індоарійського походження слов'ян союзи племен оселилися у межах рік Вісла – Дніпро і були відрізані кочівниками від Чорного та Азовського морів? Яка причина морських походів варягів (норманів, вікінгів)? Який технічний винахід норманів дав змогу їм успішно здійснювати морські походи?

Покликання: <https://www.jnsm.com.ua/h/0608P/#&gid=2&pid=1>

- Яка мета набігів варягів (норманів)?

Які міста були ціллю норманів (варягів)? Чому?

Яким чином вони добиралися до цих міст? Чим вони торгували? Як вони отримували товар? Якого принципу дотримувалися варяги?

У чому проблема варягів на шляху до Константинополя? Які загрози перед ним поставали? Який стереотип щодо варягів панував у середньовіччі?

Яку функцію виконував для варягів Київ?

Яка етимологія слова «русь»? Яка система переходу влади у русів? До чого це призводило? Яку теорію розробив арабський філософ та історик Ібн Хальдун? У чому вона полягає?

Отож, сьогодні ми спробуємо на основі арабських історичних джерел з'ясувати наскільки русичі та слов'яни є одного походження.

Для цього об'єднаємося у декілька груп, які будуть досліджувати фрагменти історичних джерел.

III. Але розпочнемо з найвідомішої історичної пам'ятки – «Повісті минулих літ» Нестора-літописця.

Додаток 1.

«Повість минулих літ» (витяг)

Покликання: <https://www.ukrlib.com.ua/narod/printout.php?id=7&bookid=2>

«У РІК 6367 [859]. Варяги, приходячи | із замор'я, брали данина з чуді, і з словен, і з мері, і з весі, [і з] кривичів. А хозари оралі, з полян, і з сіверян, і з вятичів брали вони по білій вивірці — стільки від диму.

У РІК 6370[862]. Вигнали [чудь, словени, кривичі і весь] варягів за море, і не дали їм данини, і стали самі в себе володіти. І не було в них правди, і встав рід на рід, і були усобиці в них, і воювати вони між собою почали. І сказали вони: «Пошукаємо самі собі князя, який би володів нами і рядив за угодою, по праву».

Пішли вони за море до варягів, до русі. Бо так звали тих варягів — русь, як ото одні звуться свеями, а другі — норманами, англами, інші — готами, — отак і ці. Сказали русі чудь, словени, кривич і весь: «Земля наша велика і щедра і, а порядку в ній нема. Ідїть-но княжити і володіти нами».

І вибралося троє братів із родами своїми, і з собою всю узяти русь. І прийшли вони спершу до словен, і поставили город Ладогу. **І сів у Ладозі найстарший [брат] Рюрик, а другий, Синеус, — на Білім озері, а третій, Трувор, — в [городі] Ізборську.** І од тих варягів дістала [свою] назву Руська земля.

А по двох літах помер Синеус і брат його Трувор, і взяв Рюрик волость усю один. І, прийшовши до [озера] Ільменя, поставив він город над Волховом, і назвали його **Новгородом**. І сів він тут, князюючи і роздаючи мужам своїм волості, [звелівши їм] городи ставити: тому — Полоцьк, тому — Ростов, другому — Білоозеро. А варяги по тих городах є приходні. Перші насельники в Новгороді — словени, а в Полоцьку — кривичі, в Ростові — меря, у Білоозері — весь, в Муромі — мурома. І тими всіма володів Рюрик.

І було в нього два мужі, Аскольд і Дір, не його племені, а бояри. І відпросилися вони [в Рюрика піти] до Цесарограда з родом своїм, і рушили обидва по Дніпру. Ідучи мимо, узріли вони на горі городок і запитали, кажучи: «Чий се город?» А вони, [тамтешні жителі], сказали: «Було троє братів, Кий, Щек [і] Хорив, які зробили город сей і згинули. А ми сидимо в городі їхньому і платимо данину хозарам». Аскольд, отож, і Дір zostались удвох у городі цьому, і зібрали

багато варягів, і почали володіти Полянською землею. А Рюрик княжив у Новгороді.

У РІК 6387 [879]. Помер Рюрик. Княжіння своє він передав Олегові, що був із його роду, віддавши йому на руки сина свого Ігоря, бо той був дуже малий.

Питання: Як описує розгортання подій у другій половині IX століття автор «Повісті минулих літ»? Чому прийшли на східнослов'янські землі варяги? Які взаємини були між східними слов'янами та варягами / русами?

Додаток 2.

«839 року до Людовика прибуло посольство візантійського імператора Теофіла, який «надіслав також... деяких людей, які стверджують, що вони, тобто народ їх, **називається Рос (Rhos); король (rex) їх, якого звуть каганом (chacanus)**, направив їх до нього (Теофіла), як вони запевняли, заради дружби. Він (Теофіл) просив..., щоб милістю імператора і за його допомоги вони отримали можливість крізь його імперію безпечно повернутися на батьківщину, бо шлях, яким вони прибули до Константинополя прямує землями варварськими і у своїй надзвичайній дикості винятково лютих народів, і він не бажав, щоб вони повертались цим шляхом, аби не наражались за нагоди на яку-небудь небезпеку. **Ретельно розслідувавши цілі їхнього прибуття, імператор дізнався, що вони походять з народу шведів (Sueones)**, і, вважаючи їх радше розвідниками і в тій країні і в нашій, ніж послами дружби, вирішив про себе затримати їх до тих пір, доки не вдасться достеменно дізнатися, чи з'явилися вони з щирими намірами, чи ні. Про це він не оминув... повідомити Теофілові, а також про те, що з любові до нього прийняв їх ласкаво і що, якщо вони виявляться гідними довіри, він відпустить їх, надав можливість безпечного повернення на батьківщину і допомогу; якщо ж ні, то з нашими послами відправить їх перед його (Теофіла) очі, аби той сам вирішив, як з ними слід вчинити». (Ann. Bert., a. 839. P. 30-31.) – Бертинські аннали.

Покликання: «Бертинські аннали (лат. *Annales Bertiniani*) — пам'ятка середньовіччя, написана у Франкській імперії у 830—882 роках». https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B8%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%96_%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D0%B8

Питання: Як трактує літописець Людовика походження представників делегації візантійського імператора Теофіла? Чому вони потрапили у делегацію? Чому, на вашу думку, ці представники не могли дібратися до своєї батьківщини?

Проблемні витяги з історичних джерел арабських дослідників

Джерела 1.

«...Море Найтас (= Чорне море) воно ж і Руське [зветься], бо тільки руси **плавають** по ньому і вони живуть на одному з його берегів. Вони утворюють

великий народ, що не підкоряється ні царю, ні закону». (*аль-Масуді, арабський мандрівник перша половина X ст.*)

Джерело 2.

«Слов'яни є нащадками Мадая, сина Яфета, сина Ноя. ...Вони населяють Північ, звідки простягаються до Заходу. Вони поділяються на різноманітні племена, між якими точаться війни і кожне з них має свого царя». (*аль-Масуді, арабський мандрівник перша половина X ст.*)

Джерело 3.

«Вони (руси) є племенем із слов'ян», і далі: «...Вони прибувають зі своїми товарми в Джурджан (на Каспійському морі) і Багдад, де перекладачами для них слугують слов'янські раби». (*Ібн-Хордадбега, начальник поштової служби міста Рей, автор «Книги доріг і володінь» (близько 880-их років)*)

ХТО ВОНИ?

1. **Аль Масуді** (аль Масуді Абу-ль-Хасан Алі Ібн аль Хусейн (бл. 896, Багдад — бл. 956, Фустат, Старий Каір, Єгипет) — арабський історик, географ, учений-енциклопедист і мандрівник.

2. **Ібн Хордадбег, Абу-ль-Касим Убадаллах ібн Абдаллах** (біля 820 — бл. 912/913) — арабський географ і письменник, за походженням іранець. Його книга «Книга шляхів і держав» — перший твір географічного змісту арабською мовою, що дійшов до нашого часу.

3. **Ахмад ібн Фадлан ібн ал-Аббас ібн Рашид ібн Хаммад** (860 - 960) — арабський письменник і мандрівник першої половини X століття. У 921—922 роках як секретар посольства багдадського каліфа Джафара аль-Муктадіра подорожував з Багдаду через Середню Азію в Поволжя до царя волзьких булгар.

4. **Ібн Русте Абу Алі Ахмед ібн Омар** — арабський середньовічний географ, енциклопедист і подорожник кінця IX — початку X ст. За походженням перс, жив у Ісфахані (нині місто в Ірані).

5. **Абуль-Касім ібн Хаукаль ан-Насібі, або Ібн-Хаукаль (Ібн Хавкаль**, дата народження і смерті невідома) — купець з м. Мосула (Ірак). До історії увійшов як арабський географ і хроніст, мандрівник та письменник 10 ст. Останні 30 років Ібн Хаукаль мандрував переважно в Азії та Африці. У 973 році побував на Сицилії. Десять близько 977 року написав — «Книгу шляхів і держав», або «Книгу картини землі». В якій Ібн Хаукаль: передає оповідання про три «види» русів і руські міста: Куябу (Київ), Славію та загадкову Арсу (див. Артанія).

6. **Абу Са'ід Абд аль-Хайй ібн Заххак Гардизі**, відомий як **Гардизі** (XI ст., Гардез — 1061) — перський географ та історик.

7. **Ібрагім ібн Якуб** (912 — 966) — юдейський мандрівник X ст. з арабської Іспанії (Андалусії).

8. **Шараф аз-Заман Тагир аль-Марвазі** або **аль-Марвазі** (1056/57—1124/25) — лікар, автор книги «*Природа (єство) тварин*»

9. Шамсуддін Мухаммад ібн Ахмад аль-Мукаддасі (аль-Макдісі 946/947, Єрусалим - 990), географ, автор книги «Кращий поділ для пізнання кліматів».

10. Ібн Міскавейх, Абу Алі Ахмед ібн Мухаммед (Ібн Йакуб Мискавайх) (близько 932 / 936 - 1030) - історик, поет і філософ. Ібн Міскавейха часто називають «Третім Вчителем» в історії ісламської філософської думки.

11. Абу Ісхак Ібрагім ібн Мухаммед аль-Фарісі аль Істахрі — перський середньовічний географ X століття, 850-957.

12. Садід ед-Дін Мохаммед бен Мохаммед Ауфі Бухарі, або Могаммад Ауфі (1172/1177—1233/1243) — перський історик, філолог з Бухари

IV. Якими ми були 1000 років тому (рання Русь очима східних авторів)

Свідчення давніх арабів укладав: кандидат історичних наук Сергій КОНЧА

Покликання: https://texty.org.ua/articles/13247/Jakymy_my_buly_1000_rokiv_tomu_ranna-13247/
https://texty.org.ua/articles/14429/Nashi_predky_ochyma_arabiv_aktivne_seksualne_zhytta-14429/

ГРУПА 1

1. Зовнішній вигляд і характер

	Руси	Слов'яни
Яка зовнішність?		
Який носять одяг та зброю?		
Який характер та поведінка?		

Ознайомтеся з фрагментами історичних джерел арабських авторів. Підготуйте розповідь про зовнішній вигляд та характер русів та слов'ян

Чому про русів в історичних джерелах автори говорили частіше, аніж про слов'ян?

Додаток 1.

«Я не бачив людей з більш досконаліми тілами, ніж руси. Вони подібні до пальм, біляві волоссям, червонуваті лицем, білі тілом. Вони не носять ані свит, ані хафтанів, але чоловіки їхні носять кису (кошулю, плащ), якою вони закутують один бік, причому одна рука виходить назовні. І при кожному є сокира, меч і ніж, з якими він ніколи не розстається. Від края нігтів декого з них до самої шиї можна бачити зібрання картин (= татуювання): дерев і тому подібного». (Ібн-Фадлан)

Додаток 2.

«Руси хоробрі й мужні, високі на зріст і стрункі. Вони сміливі при нападах, але на коні сміливості не виявляють й усі свої походи й набіги здійснюють на кораблях. Вони носять широкі шаровари, що на них витрачають до ста ліктів тканини. Такі шаровари вони збирають у збірку біля колін і тут підв'язують... Вони постійно носять з собою мечі, оскільки не довіряють один одному. І якщо хтось із них здобуде собі хоч якийсь статок, то його рідний брат або товариш починає заздрити йому й намагатись його вбити чи пограбувати». (Ібн-Русте)

Додаток 3.

«І лишився в русів звичай, що якщо когось із них поранять (вб'ють ?), вони не заспокояться, поки не помстяться. І навіть якщо давали б їм цілий світ [в якості відкупного], вони все одно не відступляться від помсти. [При тому] не має один в одного серед них довіри. Коли ж народжується [в когось з них] син, батько кладе немовляті меч на живіт і каже: «Ось тобі [увесь мій] спадок!»

«Моджмал-ат-Таварих» («Збірник історій», 1126 рік)

Додаток 4.

«Країна русів велика і народ її має поганий норів: непристойний, брутальний, сварливий, войовничий... Вони носять шаровари [кожен] зі ста ліктів товщини, які підвертають біля коліна, а також шапки з шерсті (вар.: хутра ?), так що хвіст звисає з потилиці». *«Худуд-ал-Алем» (географічний трактат 982 року невідомого перського автора)*

Додаток 5.

«Деякі з русів голять бороду, а інші завивають її, подібно до кінської гриви, і фарбують. Одяг їхній – короткі (вар.: малі) свити («архалук»), одяг же хозарів, болгарів і печенігів – довгі (вар.: повні) свити з шовку, бавовни, льону, вовни». *(Ібн-Хаукаль)*

Додаток 6.

«Вони (руси) найбрудніші з творинь Аллаха, вони не блюдуть чистоти... вони не миють руки після їжі, вони подібні до диких віслюків». *(Ібн-Фадлан)*

Додаток 7.

«Вони дотримуються чистоти одягу. Чоловіки їхні носять золоті браслети». *(Ібн-Русте)*

Додаток 8.

«Що стосується їхніх (русів) жінок, то в кожній до грудей причіплена коробочка, вона може бути з заліза, срібла, золота, міді або дерева, в залежності від достатку чоловіка. На кожній коробочці – кільце, а поряд з нею – ніж, також прікріплений до грудей. На шиях жінки носять намиста з золотих і срібних диргемів (монет)... Найкращою прикрасою вважаються в них зелені намиста (з сердоліку)... Одну таку намистину купують за диргем і нанизують їх у намиста для своїх дружин». *(Ібн-Фадлан)*

Додаток 9.

«Одяг русів і слов'ян [зроблено] з льону... Одяг слов'ян – сорочка і високі чоботи. Взуття їхнє подібне до довгих (високих) чоботів, що їх носять жінки Табаристана (у Закавказзі)». *(Гардизи)*

Покликання: https://texty.org.ua/articles/13247/Jakymy_my_buly_1000_rokiv_tomu_ranna-13247/

ГРУПА 2.**2. Господарство і спосіб життя**

	Руси	Слов'яни
Яким галузями господарств займаються?		
Чим харчувалися?		

На якій території проживають?		
Який вели спосіб життя?		

Ознайомтеся з фрагментами історичних джерел арабських авторів. Підготуйте розповідь про господарство та спосіб життя русів та слов'ян

Додаток 1.

«**У них (слов'ян)** дуже багато меду, з якого вони роблять вино й інші подібні напої. Ємності для вина (= медовухи) в них з дерева і буває, що один чоловік виробляє на рік близько 100 таких ємностей [меду]. Вони мають цілі стада свиней, як ми отари баранів... Правитель же їхній харчується молоком». (*«Худуд-ал-Алем»*).

Додаток 2.

«**...В їхній (слов'ян)** країні живуть заможні й [усі] мають необхідні для життя припаси. Вони старанні в землеробстві і вмінням забезпечувати себе їжею переважають інші народи Півночі... Вони сіють двічі – навесні і влітку, так само двічі бувають в них жнива. Більшу частину збіжжя становить просо. Холод для їхнього здоров'я сприятливий, хоч який би сильний він не був, а спека для них буває згубною». (*Ібн-Якуб*)

Додаток 3.

«**Країна слов'ян** уся вкрита дрімучими лісами і водоймами (джерелами вод) і в цих лісах вони живуть. І в них немає винограду, але багато меду... Сіють вони просо, а з меду виготовляють хмільний напій. Але засоби для існування в них не багаті». (*аль-Марвазі*)

Додаток 4.

«Земля їхня (слов'ян) дуже родюча і вони займаються торгівлею». (*«Моджмал-ат-Таварих»*).

Додаток 5.

«**Що стосується русів**, то... в них немає ані ланів, ані худоби. Країна їхня межує з країною слов'ян і вони нападають на слов'ян, з'їдають їхні припаси, грабують їхнє добро, а їх самих забирають у полон. І коли в когось із них народжується син, то на нього кладуть меч, а батько при цьому каже: «Немає в тебе нічого, крім того, що сам ти добудеш цим мечем». (*аль-Муккадасі*)

Додаток 6.

«**У них (русів)** немає нерухомого майна, сіл і оброблених полів. Єдина їхня справа – торгівля соболями, білками та іншими видами хутра, що їх вони продають усім бажаючим купити... [Також] вони роблять напади на слов'ян, під'їжджають до них на своїх кораблях, беруть їх у полон, везуть у Хазаран (Хозарію) і Булкар (Волзьку Булгарію) і там продають. Вони не мають нив (вар.: не вирощують хліб), а харчуються тим, що привозять з землі слов'ян... В них (русів) багато міст і живуть вони вільно (безтурботно). Гостям вони виказують шану і з чужоземцями поведуться добре... Якщо ж хтось образить чужоземця [що завітав у гості] і почне утискати, то вони завжди стають на захист ображеного». (*Ібн-Русте*)

Додаток 7.

«...І немає в них (русів) ані орних полів, ані збіжжя, а користуються вони, зазвичай, збіжжям слов'ян... Постійно 100 – 200 з них приходять до слов'ян і насильно беруть з них [усе потрібне] на своє утримання. І серед них знаходиться багато людей зі слов'ян, що прислужують русам, аби убезпечити себе (вар.: поки не збавляться від залежності)... І немає в них (русів) звичаю, щоб хтось ображав чужоземця. І якщо хтось образить, то половина його майна йде скривдженому».
(Гардизі)

Додаток 8.

Серед них (русів) постійно перебуває одна з груп (одне з племен ?) слов'ян, яка служить їм». («Худуд-ал-Алем»)

Додаток 9.

«Між царями Сходу у тих землях ніхто не має найманого війська, крім хазарського царя... Руси і слов'яни, про яких ми вже казали, що вони язичники, становлять армію [хазарського] царя і його прислугу... І вони (руси і слов'яни) населяють одну з половин цього міста (= хазарської столиці Ітиль на Волзі)».
(аль-Масуді)

ГРУПА 3.**3. Озброєння й ведення війни**

	Руси	Слов'яни
Яка зброю використовують?		
Який характер під час війни?		
Якою тактикою воюють?		

Ознайомтеся з фрагментами історичних джерел арабських авторів. Підготуйте розповідь про озброєння та ведення війни русами та слов'янами.

Додаток 1.

«Руси - величний народ, тілобудова їхня могутня й сила велика. [Під час війни] вони не відають про відступ і жоден з них не вдасться до втечі: він або вб'є, або буде вбитий сам. [У поході] кожен з них несе на собі зброю а також причіпляє до себе різні ремісничі знаряддя – сокири, молотки, пили й таке інше. Б'ються вони зі списом і щитом, мають при собі меч, палицю й рід кинджала. Воюють, зазвичай, пішими, особливо коли бувають прибульцями (далеко від батьківщини ?)». (Ібн Мискавейх)

Додаток 2.

«...При кожному є сокира, меч і ніж. Мечі русів пласкі, з продольною канавкою, франкські (за виробництвом)». (Ібн-Фадлан)

Додаток 3.

«Мечі (русів) можна зігнути навпіл, але як тільки відводиться рука, вони приймають попередню форму». («Худуд-ал-Алем»)

Додаток 4.

«Мечі в них (русів) сулейманові (= якісні, великі). Якщо якесь плем'я підіймається проти них, то вони усі вони виступають [проти нападника] і тоді зникає між ними розбрат і всі вони разом йдуть на ворогів, доки не переможуть... Вони хоробрі й мужні. Якщо вони нападають на якийсь інший народ, то не відступлять, поки не знищать (не виснажать) його повністю. Переможених вони або знищують, або перетворюють на рабів». (*Ібн-Русте*)

Додаток 5.

«Руси... межують з північними окраїнами Рума (Візантії). Їх так багато і вони настільки могутні (воєнною силою), що обіклали даниною прилеглі до них частини Рума». (*аль-Істахрі*)

Додаток 6.

«Руси багаточисленний народ, а засобом свого існування вони вважають меч... Народ їхній сильний і могутній. Вони ходять (піші ?) з метою набігів у найвіддаленіші місця... Їхні хоробрість і мужність загально відомі. Навіть один з них дорівнює [у бою] багатьом [воїнам] з інших народів. Якби в них були коні і вони б зробилися добрими вершниками, вони б стали загрозою цілому людству». (*аль-Марвазі*)

Додаток 7.

«Вони здійснюють походи на віддалені землі, постійно плавають у морях, нападаючи на усі зустрічні судна й грабуючи їх. Вони сильніші за будь який інший народ, тільки коней в них немає. Якби ж були в них коні, то вони запанували б над багатьма народами». (*Ауфі*)

Додаток 8.

«Зброю слов'ян складають дроти, щити й списи, іншої зброї вони не мають. Правитель (цар, голова) слов'ян має верхових (бойових) коней і не вживає іншої їжі, крім кобилячого молока. Є в нього також прекрасні, міцні й дорогі (коштовні) кольчуги». (*Ібн-Русте, арабський купець-мандрівник*)

Додаток 9.

«Зброя, з якою вони (слов'яни) воюють - дроти, стріли, списи й щити... В них поширений звичай будувати фортеці (замки). Певна кількість людей об'єднується, щоб побудувати [такі] укріплення, оскільки мадяри (угри) постійно роблять на них набіги і грабують їх.

Мадяри приходять, а слов'яни замикаються в тих укріпленнях, що їх збудували. Взимку більша частина з них перебуває у замках і фортецях, а влітку живе просто серед лісу... Мадяри завжди перемогать слов'ян і вважають їх за джерело рабів.

Мадяри – вогнепоклонники (= «маджуси»), вони ходять на [країни] гузів, слов'ян, русів, беруть там великі полони і везуть у міста Рума (Візантії) на продаж. Вони постійно нападають на слов'ян, бо між країною мадярів і країною слов'ян два дні шляху». (*Гардизі*)

Додаток 10.

«Взимку на слов'ян нападають угри. І як наслідок взаємних набігів, в них багато рабів». (*аль-Марвазі*)

Додаток 11.

«Взагалі ж слов'яни люди рішучі й сміливі і якби не було між ними розділеності, внаслідок численності різних їхніх родів й розкиданості племен, то не зрівнявся б з ними в силі жоден народ у світі». (*Ібн-Якуб*)

ГРУПА 4.

4. Правителі й міські центри

	Руси	Слов'яни
Де розташовані населені пункти?		
Хто і у який спосіб править?		
Як ставляться до правителів суспільство?		

Ознайомтеся з фрагментами історичних джерел арабських авторів. Підготуйте розповідь про правителів та міські центри русів та слов'ян.

Додаток 1.

«У них (русів) є цар, який зветься «хакан-рус»... І якщо один з них підійме справу проти іншого, то кличе того [на суд] до царя, перед яким вони ведуть суперечку. І коли цар виносить вирок, то його всі повинні дотримуватись. Якщо ж вирок царя виявиться незадовільним для обох сторін, то за його (царя) наказом, беруться до вирішення справи мечами... Суперники вступають у двобій і хто переможе, той і виграє суд». (*Ібн-Русте*)

Додаток 2.

«Руси розділяються на три частини (племені). Одна частина найближча до Булгару (дунайської Болгарії ?), а правитель (цар) її сидить в місті, що зветься Куяба і це місто більше за Булгар (на Волзі ?). Найвіддаленіша ж частина [русів] зветься ас-Славійя. А третя група їх зветься ал-Арсанійя, а цар сидить в [місті] Арсі. І люди прибувають для торгівлі до Куяби. Що ж стосується Арси, то невідомо, щоб хтось з чужинців колись був там, бо вони (руси Арси) вбивають усіх чужоземців, що опиняються в їхніх володіннях. Самі ж вони спускаються водою й ведуть торгівлю... І вивозять з Арси (хутра) чорних соболів і олово (свинець)». (*аль-Істахрі*)

Додаток 3.

«Куяа(в)а – місто русів найближче [спосеред їхніх міст] до [землі] мусульман. Це місце приємне і там перебуває цар [русів]. З міста [Куяави] вивозять різні хутра й дорогоцінні мечі. Слава – приємне місто і з нього, коли буває мир, везуть товари у країну Булгар. Артаб – місто [русів], де вбивають чужоземців, звідти вивозять дуже гарні леза для мечів...». (*«Худуд-ал-Алем»*)

Додаток 4.

«Звичай царя русів полягає в тому, що поряд із ним у його дуже високому замку постійно перебувають чотириста мужів з числа його кращих витязів і поплічників. Причому ті, що знаходяться з ним, найвідданіші, адже кожен з них готовий померти після його (царя) смерті і бути вбитим через нього... Ті чотириста

витязів сидять, а уночі сплять біля підніжжя його ліжка. А ліжко його величезне й оздоблене дорогоцінним камінням. І з ним на ліжку знаходиться сорок дівчат для його потреб і розваги. І він ніколи не злазить з того ліжка...

Навіть якщо йому треба поїхати верхи, то до ліжка підводять коня, щоб він міг на нього сісти, а коли він хоче зійти з коня, то під'їздить до ліжка якнайближче і сходить на нього. І жодної іншої справи він зовсім не має, крім як кохатися зі своїми дівчатами, пити й розважатися. І в нього є замісник, який командує військом, веде війну з ворогами і в усьому заміщує його перед підлеглими». **(Ібн-Фадлан)**

Додаток 5.

«Країна Рус... Мусульмани зарівно з невірними там поїдають м'ясо свиней. Чоловіки й жінки там змішані разом [перебуваючи в одних приміщеннях ?]. Будівлі їхні дерев'яні й шерстяні (войлочні ?). Звідти вивозять льон і [шкури] бобрів. Великі міста в тій землі: Кийява, Черніг, Харка, Сарук». **(Хамадані)**

Додаток 6.

«Першим серед слов'янських царів є цар аль-Дір, він має великі міста і багато населених країн (областей)... Поряд з ним і числа слов'янських царів живе цар (племені ?) Аванджа, у нього є міста (фортеці) і великі області (поселення ?), він має багато війська і військових припасів (знарядь). Він веде війни з Румом, Іфранджем (франками), Нукабардом (Італією) і ці війни йдуть з перемінним успіхом... Це плем'я красивіше лицем, найбільше числом і найхоробріше». **(аль-Масуді)**

Додаток 7.

«Вони (слов'яни) вважають своїм обов'язком слугувати своєму царю, бо того вимагає від них їхня релігія. Цар їхній зветься Смутсвит (Семовит ?), а їжа його – молоко. Вони мають два міста: 1) Вабнит, що знаходиться на сході (країни слов'ян) і деякі його мешканці подібні до русів, 2) Хордаб – велике місто, де знаходиться їхній цар». **(«Худуд-ал-Алем»)**

Додаток 8.

«Більшість їхніх (слов'янських) племен – язичники... Вони мають багато міст, а також [мають] церкви, де вішають дзвони, у які б'ють молотками, подібно до того як в нас християни б'ють биллом у дошку... З цих племен [слов'ян] одне мало раніше владу [над ними усіма]. Його царя звали Маджак (Махак), а само плем'я звалося валінана (валіана). Цьому племені в давнину підкорялися усі слов'янські племена, бо верховна влада була в нього й інші царі виконували його волю... Плем'я це є одним з корінних племен слов'янських воно [і нині] шанується між їхніми племенами, і [раніше] мало зверхність серед них. Потім же почалися чвари між племенами, порядок був порушений, вони поділилися на окремі клани й кожне плем'я обрало собі [особливого й незалежного] правителя». **(аль-Масуді)**

ГРУПА 5.

5. Торгівля

	Руси	Слов'яни
Який торгівельний шлях?		
Чим торгують?		

З ким мають торгівельні зв'язки?		
Які особливості взаємин?		

Ознайомтеся з фрагментами історичних джерел арабських авторів. Підготуйте розповідь про торгівлю русів та слов'ян.

Додаток 1.

«Земля слов'ян багата. І багато вони займаються торгівлею». («*Моджмал ат-таварих*»)

Додаток 2.

«Що стосується купців **русів, а вони є різновидом слов'ян**, то вони вивозять шкури бобрів і хутра чорних лисиць і мечі з найвіддаленіших частин Країни Слов'ян до Чорного моря, де з них бере десятину правитель Рума (Візантії). Якщо ж вони захочуть, то пливуть рікою Слов'ян (*Волгою?*, *Доном?*) і підпливають до столиці Хазар (Ітилю), де десятину з них бере місцевий правитель. А далі вже вони прямують до моря Джурджанського (*Каспійського*) і виходять на якому завгодно з його берегів [для торгівлі]... Часом вони привозять свої товари на верблюдах з Джурджана у Багдад, де перекладачами для них слугують [місцеві] невольники зі слов'ян». (*Ібн-Хордадбег*)

Додаток 3.

«Вони (руси) займаються головне тим, що вивозять на продаж соболів, білок та інші хутра. За них вони отримують призначену ціну дзвінкою монетою, що її зав'язують у свої пояси... З рабами вони поводяться добре і піклуються про чистоту їхнього одягу, тому що торгують ними». (*Ібн-Русе*)

Додаток 4.

«З країни хозарів вивозять мед, віск і хутра, але до них самих це доставляють з країв русів і (волзьких) булгарів. Так само звідти ж походять шкури бобрів, що їх розвозять по всьому світу.

Водяться вони тільки в тих північних ріках, що течуть у землях булгарів русів і Куйяби (Києва), а в річках Андалусії зовсім немає таких бобрів, які є в країнах слов'ян». (*Ібн-Хаукаль*)

Додаток 5.

«Між собою вони (слов'яни) розраховуються старими шкірками білок, на яких немає шерсті і тому їх не можна ні для чого використати і ні для чого вони не придатні. Якщо шкірка голови білки і шкірка її лапок цілі, то вісімнадцять таких шкірок дорівнює вартості срібного диргема.

Шкірки зв'язують до купи і таку в'язку називають джу.кн (= *гривня кун* ?). За одну таку шкірку дають чудовий круглий хліб, якого вистачає (*на добу?*) сильному чоловіку. І на ці (шкіряні гроші) купують будь-які товари: бранців, золото, срібло, хутра і таке інше.

А якщо б потрапили такі шкірки до іншої країни, то й тисяча їхніх в'язок не вартувала би однієї зернини, бо ні на що вони не годяться... І вони люди надійні (*у торгівлі*). Коли мусульманин має з кимось із них справу і слов'янин не має чим сплатити борг, то продасть він і дітей своїх і помешкання своє з усім майном, але борг тому купцеві віддасть». (*аль-Гарнаті*)

Додаток 6.

«Диргеми русів – це шкірки білок і соболів без шерсті, але з хвостом, передніми й задніми лапами, кігтями й головою. Якщо ж чогось не вистачає, то шкірка вважається зіпсованою [знижуючись в ціні]. І їх (*шкіряні гроші*) не вивозять з країни русів, але купують за них товари. Ваг руси не мають, тільки певні злитки металу». (*Хамадані*)

V. Презентація роботи груп.

- Виступ спікера
- Питання до спікера від представників інших груп.
- Відповіді спікера або групи.

VI. Підсумок заняття.

До якої гіпотези ви схиляєтесь: руси – це представники варягів чи одне з племен (племінної верхівки) слов'ян? Відповідь огрунтуйте/аргументуйте.